

EL SALVAMENT DEL PATRIMONI ARTÍSTIC RELIGIÓS A LA POBLA DE MAFUMET (1936-1942)

Jaume Massó Carballido

Durant la darrera guerra civil, el major nombre de destruccions del patrimoni artístic religiós a les nostres contrades es va portar a terme durant els últims deu dies del mes de juliol de 1936.⁽¹⁾ Tot i que els estudis pormenoritzats són encara massa escassos, les informacions que he anat recollint sobre aquesta qüestió s'adiuen prou bé amb les dades que sobre algunes de les comarques meridionals han estat publicades als darrers anys.⁽²⁾

És evident, d'altra banda, que a cada ciutat, vila o poble les circumstàncies van ser diferents. Hi ha llocs en què pràcticament es va salvar tot (com Siurana o l'Aleixar), i d'altres en què fou destruït gairebé tot allò que estava relacionat amb la religió catòlica. La majoria de localitats, és clar, va quedar entre els dos extrems. Tot i que hi ha força exemples ben coneguts i contrastats, l'estudiós d'aquest tema ha d'enfrontar-se sovint amb un

(1) Vegeu els meus treballs "Notes sobre el salvament del patrimoni artístic religiós a Reus i Tarragona (1936-1937)", dins del volum *Guerra civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, Tarragona 1999 [aparegut al 2000], pàgs. 243-266; "Sobre el salvament del patrimoni artístic religiós de Constantí (1936-1939)", *Estudis de Constantí*, núm. 17 (2001), pàgs. 81-100, i "Sobre el salvament del patrimoni artístic religiós d'Alcover durant la guerra civil", *Butlletí Centre d'Estudis Alcoverenc*, núm. 90 (abril-juny de 2000) [febrer de 2002], pàgs. 19-35. El text que segueix és una revisió, força ampliada, dels meus articles "Com es va salvar, l'any 1936, la Verge del Lledó?", *El Punt* (Tarragona), núm. 1077, 1 de setembre de 1999, pàg. 25, i "Sobre el patrimoni artístic de la Poble de Mafumet (1939-1942)", *Diari de Tarragona*, núm. 4684, 27 de maig de 2000, pàg. 21.

(2) Vegeu, per exemple, A. Gavaldà, "Jo delato, tu inculpes, ell denuncia..." (*Repressió franquista a Valls i comarca*), Valls 1997, i J. Sabaté, *Víctimes d'una guerra al Priorat (1936-19..)*, Barcelona 2002.

buit d'informació més que considerable (quan no amb el silenci absolut) o amb una versió confusa –i de vegades manipulada, interessada o tergiversada– dels fets.

Vegem el cas de la Pobla de Mafumet. D'entrada, cal dir que desconec si, a part de la *Història de la Pobla de Mafumet* del Dr. Francesc Cortiella, hi ha altres publicacions locals que hagin tractat més o menys a bastament la qüestió de la guerra civil i, més concretament, els efectes de la revolució sobre el seu patrimoni cultural. El malaguanyat professor Cortiella, en el llibre suara esmentat, ens diu que

Els fets més dissortats del període seran la destrucció de tots els documents que es custodiaven a l'Arxiu Parroquial i la crema de l'església de Sant Joan, amb l'excepció de la imatge de la Verge del Lledó que es va poder salvar gràcies a l'actuació dels senyors Mir que, segons la seva pròpia manifestació personal, foren prèviament avisats dels fets, que anaven a produir-se, per ordre del mateix Vallverdú.⁽³⁾

Cortiella ens explica que aquest Vallverdú (Pere Vallverdú i Nin), que va fer les funcions d'alcalde en els primers dies o setmanes de la guerra, va ser "l'encarregat de controlar completament la vida política de la Pobla amb la seva designació com a comissari de l'ordre públic". Quant als "senyors Mir", sembla que eren membres d'una coneguda família local, de la qual formava part Daniel Mir i Rovira (alcalde entre 1930 i 1931).

El Dr. Jordi Piqué, en el seu llibre *La crisi de la reraguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, ens informa que el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) va aconseguir ocupar l'alcaldia de la Pobla, tot i només tenir un regidor,⁽⁴⁾ i –tot citant a peu de plana el llibre del Dr. Cortiella (amb una errata en el número de la pàgina)– afirma que

la imatge de la Verge del Lledó del s. XIII fou salvada de la crema pel dirigent del Comitè Antifeixista, Pere Vallverdú Nin (POUM).⁽⁵⁾

Entre la documentació –corresponent a la guerra civil– de l'antiga Comissió del Patrimoni Artístic de la Generalitat de Catalunya a Tarragona, conservada actualment a l'arxiu del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i a l'Arxiu Històric Arxidiocesà, hi ha diverses referències a la Pobla de Mafumet. La primera és la còpia mecanoscrita del document –datat a Tarragona el 7 d'agost de 1936– que va lliurar aquesta Comissió, que comissariaven el pintor tarragoní Ignasi Mallol i l'escultor reusenc Joan Rebull, per a justificar que

Hem rebut del Comitè [Antifeixista] de la Pobla de Mafumet, una Verge de fusta romànica.⁽⁶⁾

La segona és una altra còpia, d'un altre document –molt semblant a l'anterior però sense data– que fa referència a un segon lliurament:

(3) F. Cortiella, *Història de la Pobla de Mafumet*, la Pobla de Mafumet [Tarragona] 1986, pàgs. 83-84. A l'edició del Camp de Tarragona del diari *El Punt* corresponent al dia 26 de maig de 2002, pàg. 23, s'anunciava la pròxima edició –a càrrec de l'Ajuntament de la Pobla de Mafumet– d'un llibre "que recull la història de la imatge de la Mare de Déu del Lledó, [...] redactat i coordinat [per] Antoni Moreno i Garcia". Si ja ha estat publicat, no n'he tingut més notícies.

(4) J. Piqué, *La crisi de la reraguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, Barcelona 1998, pàg. 53.

(5) J. Piqué, *La crisi de la reraguarda*, obra citada, pàg. 129.

(6) Es tractava –sens dubte– de l'escultura romanogòtica de la Mare de Déu del Lledó, de fusta policromada i datada al segon terç del segle XIV. Sobre aquesta imatge, vegeu la fitxa de Carme Farré publicada al catàleg de l'exposició *Pallium*, Tarragona 1992, pàg. 104, núm. 52.

Hem rebut del Comitè Antifeixista de Pobla de Mafumet una taula renaixement [sic] en bon estat i un reliquiari de metall fos barroc.

Al peu del mateix full hi van ser afegides a mà dues acotacions: "És còpia" i "resta un crist".⁽⁷⁾

Entre la mateixa documentació hi ha unes fitxes mecanoscrites (molt sumàries) de les peces que van ser dipositades provisionalment a la seu del Taller-Escola de Pintura i Escultura (que codirigien també Mallol i Rebull), al carrer del Gasòmetre de Tarragona. La número 25 correspon a l'esmentada

Taula procedent de Pobla de Mafumet. Central d'un altar renaixement de darreries.⁽⁸⁾

A sota mateix, a mà, es fa saber que aquest element de retaule va ser posteriorment "portat a Reus".⁽⁹⁾

En un full mecanoscrit que porta com a títol "Encàrrecs i notes d'interès", al costat del nom de la Pobla, hi ha anotat "És necessari recollir un crist renaixement d'interès", un epígraf que va ser posteriorment ratllat (com altres del mateix full). Una tercera còpia d'un rebut ens fa saber que aquesta última imatge, juntament amb altres objectes, va ser lliurada pel Comitè de la Pobla el 19 d'octubre de 1936:

Hem rebut del Comitè Antifeixista de Pobla de Mafumet una imatge de crist i una taula pintada a més de 7 llibres.

Aquestos objectes estan traslladats per elements de la Comissió del Patrimoni Artístic de la Generalitat a lloc adient.

El 19 d'agost de 1937, el jutge de primera instància de Tarragona va escriure un ofici al "Sr. Comissario Delegado del Patrimonio Artístico, Histórico y Científico de la Generalidad de Cataluña en Tarragona", en què

Dando cumplimiento a lo interesado por la Fiscalía de la Audiencia de esta ciudad, en virtud de telegrama circular que ha recibido de la Superioridad, dirijo a V. el presente rogándole que a la mayor brevedad posible se sirva disponer se remita a este Juzgado una relación de los objetos de Culto propiedad de Congregaciones y Confesiones que no se acredite de modo concreto ser de dominio privado, especificando el detalle del estado de conservación, destino, utilización actual y autoridad u organismo en cuyo poder estén los referentes a esta capital y partido.

Ignasi Mallol va respondre amb un altre ofici, datat el 23 d'agost, al qual acompanyava la relació sol·licitada pel jutge. Pel que fa a la Pobla de Mafumet, hi són esmentats dos objectes de culte:

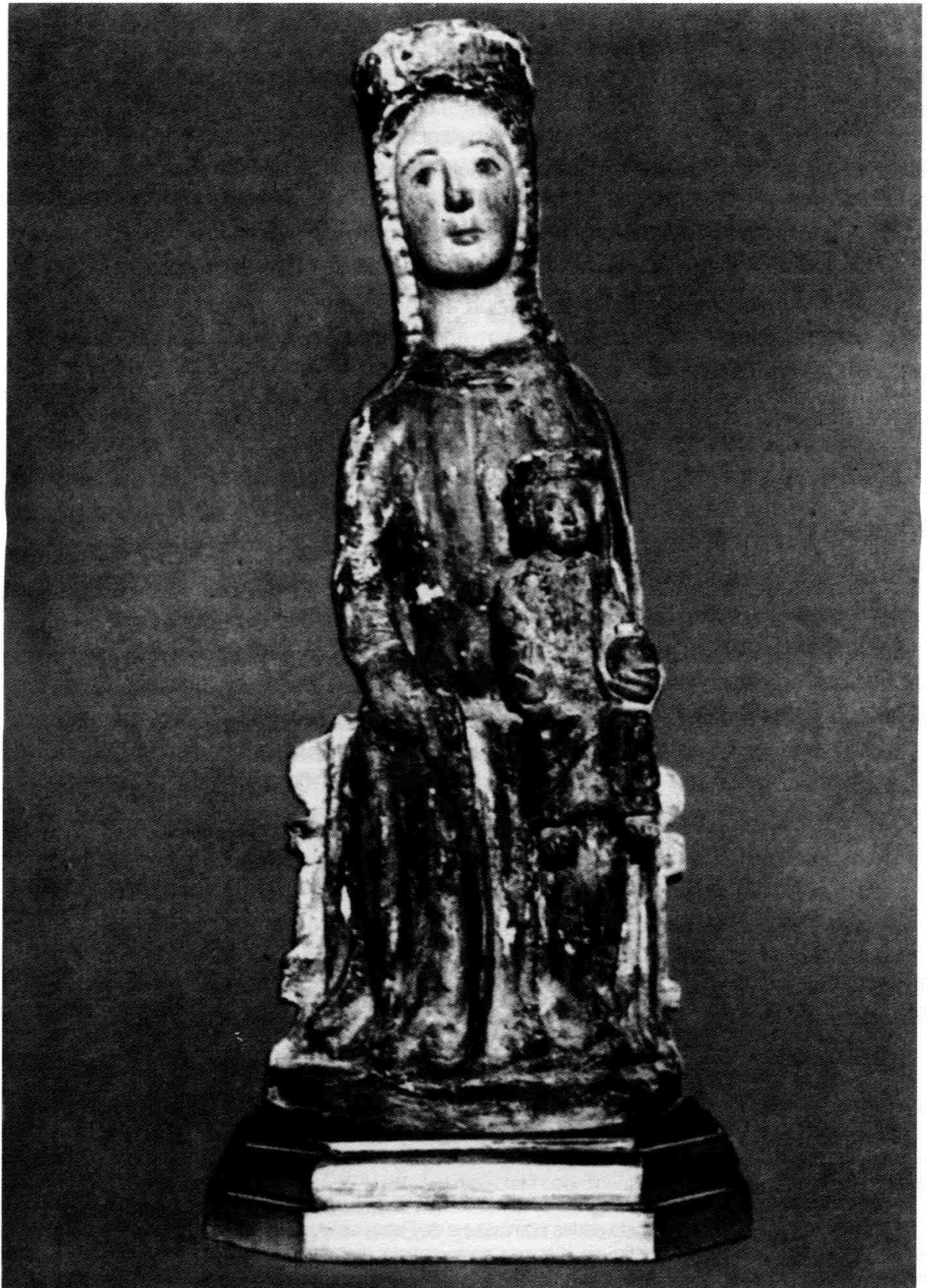
1 imatge de fusta, de la Mare de Déu, estil romànic. Conservada en aquestes oficines, destinada al Museu Medieval.⁽¹⁰⁾

(7) En les transcripcions del documents, per a fer més entenedors el textos, hi he afegit (o corregit) només els accents gràfics.

(8) Hi manca, com és evident, la datació o cronologia de la peça.

(9) Per acord entre els delegats de les comissions de Patrimoni Artístic de Tarragona (Ignasi Mallol) i de Reus (Pere Rius), les peces artístiques d'època renaixentista eren normalment dipositades al Museu de Reus. Vegeu J. Massó, "El Museu de Reus i el salvament del patrimoni (1936-1937)", *Informatiu Museu (Reus)*, núm. 19, octubre de 2000, pàgs. 14-15.

(10) Aquest museu es volia instal·lar a la catedral de Tarragona. Vegeu J. Massó, "La catedral, Museu d'Art Medieval (1937)", *Diari de Tarragona*, núm. 4557, 20 de gener de 2000, pàg. 5.

Imatge de la Mare de Déu del Lledó, del segle XIV
(fotografia extreta del llibre *Història de la Pobla de Mafumet*).

1 reliquiari de metall. Entregat a la C[onselleria] de Finances de la G[eneralitat] de Catalunya, S[ervei de] R[ecreació i] C[lassificació de] M[etalls].⁽¹¹⁾

* * *

La bibliografia nacionalcatòlica de la postguerra va imposar una nova versió sobre el salvament de la Verge o Mare de Déu del Lledó. Mossèn Manuel Trens, a *Monumentos sacros de lo que fué España roja*, explica que, a la Pobla de Mafumet,

Los retablos fueron quemados delante de la iglesia. Entre ellos había uno de la segunda mitad del siglo xv, dedicado a San Juan Bautista, con escenas de la vida del santo titular pintadas sobre tablas. Parte de este retablo o de otro de la misma época, estaba aprovechado en la composición de otro, construido a principios del siglo xvii, que tenía una interesante escultura, representando a San Ramón, tallada en madera, dorada y policromada.

Se salvó una interesantísima imagen de la Virgen sentada a la que faltaba ya el Niño [sic], obrada en madera y policromada, de tipo muy arcaico, datable de los buenos tiempos del siglo xiii, y de factura delicada. Había sido enterrada para librarla de la destrucción, pero descubierta el escondite, fué recogida por la Comisaría del Patrimonio Artístico y llevada al Museo de Tarragona. Ha sido recuperada y devuelta al culto. No queda nada del archivo.⁽¹²⁾

Mossèn Pere Batlle, a *Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39*, en dóna –aparentment a partir de la mateixa font– una notícia molt més sintètica:

Pereció en el incendio un retablo pintado, del último tercio del siglo xv, con escenas de la vida de San Juan Bautista; otros elementos de retablos antiguos, aprovechados en una composición del siglo xvi, con una imagen del Santo, tallada en madera, de esta misma época, fueron también quemados.

Una bellísima imagen de la Virgen, del tipo de las sentadas, tallada en madera y policromada, del siglo xiii, fué escondida y se conservó enterrada por algún tiempo, escapando así de la destrucción. Más tarde fué recogida y llevada a los Museos de Tarragona. Ha sido recuperada y restituida al culto.⁽¹³⁾

Val a dir que Trens i Batlle no diuen res del crist, de la taula renaixentista (segurament una de les que ells mateixos citen sense detallar) i dels set llibres (probablement de l'arxiu parroquial) que també havien estat posats en lloc segur l'any 1936 (el reliquiari, d'acord amb el que hem vist, degué ser fos el 1937 per a aprofitar-ne el metall).

Faig unes quantes preguntes al lector. Si la imatge de la Mare de Déu del Lledó va ser lliurada a la Generalitat, pel Comitè Antifeixista de la Pobla, el dia 7 d'agost, ¿qui va

(11) He localitzat tres documents referents a sengles lliuraments d'objectes religiosos de metall lliurats pel comissari Mallol al Servei esmentat entre els mesos de desembre de 1936 i juliol de 1937; hi he comptat un total de vint-i-sis reliquiaris, un dels quals ha de ser el de la Pobla de Mafumet.

(12) M. Trens (dir.), *Monumentos sacros de lo que fué España roja*, Barcelona 1940, tom I, pàg. 23. El to marcadament apologètic de la immediata postguerra encara té seguidors abrandats molts anys després: vegeu J. Bassegoda Nonell, *La arquitectura profanada. La destrucción sistemática [sic] del patrimonio arquitectónico religioso catalán (1936-1939)*, Barcelona 1990. L'arquitecte Joan Bassegoda, a més de resumir el que havia publicat mossèn Trens sobre l'església de la Pobla de Mafumet (inclosa la curiosa referència a la manca de la figura del nen en la imatge de la Mare de Déu del Lledó), hi afegeix que "las imágenes y los enseres de la iglesia fueron sacados e incendiadas [sic], así como el mobiliario de la vivienda del párroco" (pàg. 187).

(13) P. Batlle (dir.), *Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39*, Tarragona 1942, pàgs. 62-63.

tenir l'oportunitat de treure l'escultura –que té 56,5 cm d'alçada– de l'església i enterar-la? Quants dies hi va romandre, sota terra? On era, l'amagatall? ¿Qui la va posar de nou al descobert? A qui cal atribuir el salvament final de la imatge? ¿Als “senyors Mir”, a Pere Vallverdú, als membres del Comitè local o als responsables de la Comissió del Patrimoni Artístic?

A partir del gener de 1939, els representants de les noves autoritats franquistes van retornar aquesta marededéu al seu lloc d'origen, tal com van fer amb molts altres elements (escultures, pintures, objectes d'orfebreria, documents, llibres, etc.) religiosos salvats pels republicans durant els moments més difícils de la revolució provocada per la rebel·lió militar. Entre la documentació conservada actualment a l'arxiu del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona he trobat un rebut relatiu a la devolució d'una de les poques peces de l'església parroquial de Sant Joan Baptista que no es van perdre arran dels actes “revolucionaris”. Es tracta d'un senzill full mecanoscrit, amb aquest text:

Hemos recibido de este Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional una imagen del Crucificado propiedad de la Parroquia de Pobla de Mafumet con carácter provisional mientras no venga la orden general de entrega.

por el Párroco

[?] Meseguer [signat]

Tarragona 29 de Marzo de 1939 III Año Triunfal [sic].

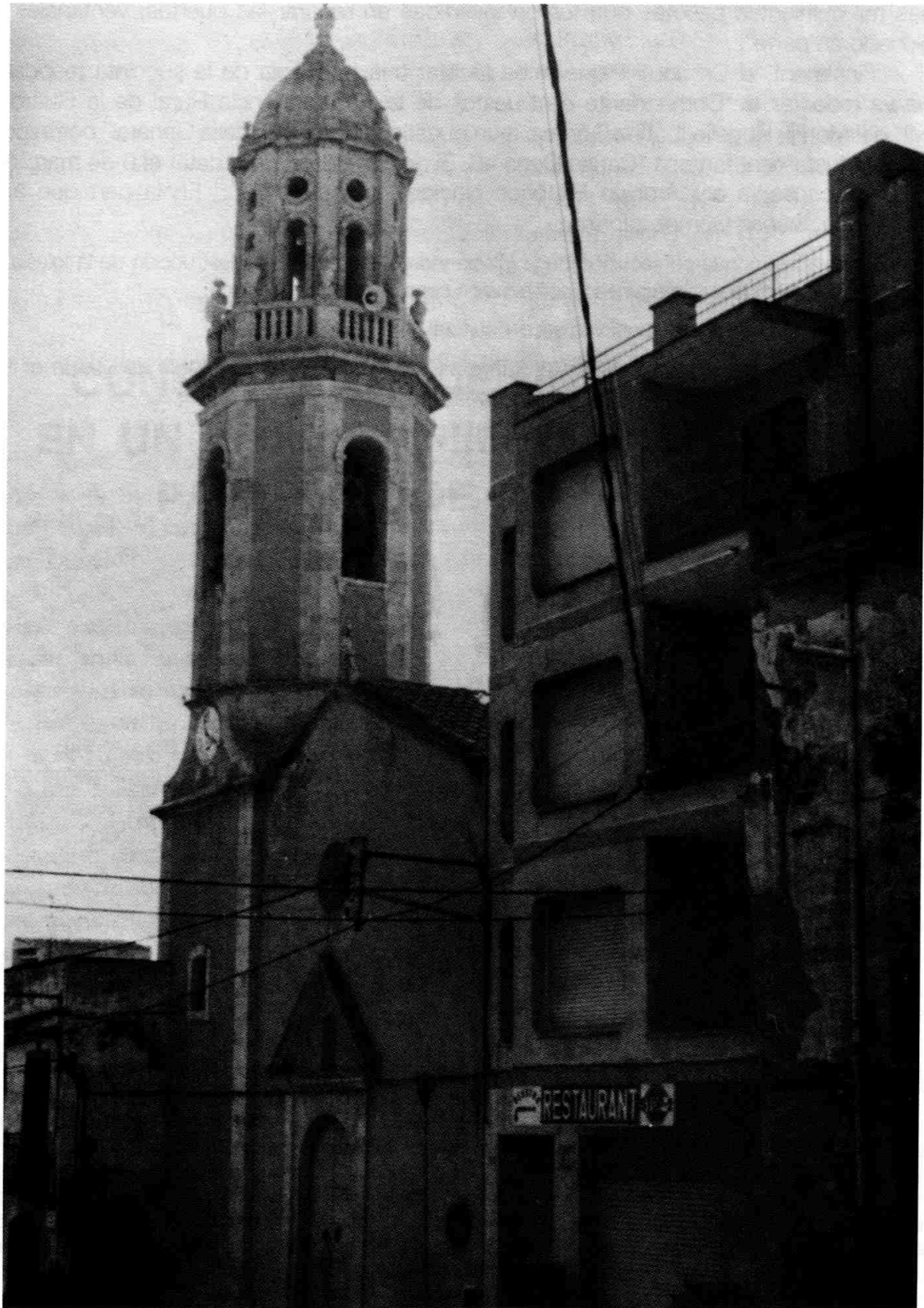
No sé qui era aquest Meseguer (si he entès bé la signatura), però el cas és que tenia l'autoritat o la representivitat suficient per a poder rebre –ni que fos de manera provisional– aquesta imatge de culte, que quasi amb tota seguretat era el crist que havia recollit l'octubre de 1936 la Comissió del Patrimoni Artístic de la Generalitat de Catalunya.

Un altre document, conservat a l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona, ens informa sobre l'avaluació dels danys soferts pels edificis de la Pobla de Mafumet entre 1936 i 1939, segons la resposta a un qüestionari imprès, tramès als municipis per la “Sub-Comisión de la Provincia de Tarragona” del “Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones” del “Ministerio de la Gobernación”. Al final de l'imprès, que no porta data, hi ha la signatura d'Agustí Piñol i Olivé, que va ser alcalde entre 1940 i 1942.⁽¹⁴⁾

Piñol hi fa constar que la Pobla de Mafumet tenia al començament de la guerra un cens de 527 habitants, una quantitat que va baixar fins als 515 del “censo actual” (és a dir, pels volts de 1941). El nombre d'edificis “con arreglo al padrón de 1936” era de 150, dels quals només dos van ser “destruidos parcialmente”. Són l'església parroquial, amb unes pèrdues valorades en 375.000 pessetes, i un edifici particular, amb una pèrdua de 4.000 pessetes. En total, doncs, l'avaluació pujà a 379.000 pessetes.

Pel que fa a l'edifici de l'església, l'alcalde Piñol hi explica que és propietat de la parròquia, que va patir la “destrucción total de los altares e imágenes y [del] enlosado, como también de los cristales de los ventanales”, que va ser a causa d'un incendi, i que “se inició una suscripción que no se ha llevado a cabo, recaudándose por un total de

(14) Vegeu F. Cortiella, *Història de la Pobla de Mafumet*, obra citada, pàg. 217.

Església parroquial de Sant Joan Baptista, del segle XVIII
(fotografia extreta del llibre *Història de la Poble de Mafumet*).

unas mil quinientas pesetas que fueron invertidas en reparar las puertas, ventanales y enlosado en parte”.

Finalment, el Dr. Jordi Piqué m'ha facilitat una fotocòpia de la succinta resposta que va redactar el “Comandante de Puesto” de la “Comandancia Rural de la Guardia Civil” del Morell, Rogelio Ibáñez Gómez, a un qüestionari de la “Fiscalía General” corresponent a la tristament famosa “Causa General”. El document original, datat el 9 de març de 1942, es conserva a l’“Archivo Histórico Nacional”, de Madrid.⁽¹⁵⁾ En la part que ara m'interessa, Ibáñez Gómez informà:

En relación con la persecución de la Iglesia y órdenes religiosas. Destrucción de la Iglesia y profanación de sus imágenes y persecución constante del Sr. Párroco.

En relación con el patrimonio artístico y cultural. No existía.

Cal aclarir que el cap local de la Guàrdia Civil volia dir que a la Poble de Mafumet no hi havia, declarat oficialment, cap “Monumento Nacional o artístico”.⁽¹⁶⁾

(15) NP 231, caixa 1449-1450. Agraieixo les informacions cedides per l'amic Jordi Piqué.

(16) En la seva resposta sobre “la huída de elementos rojos”, Ibáñez explica que “los elementos del comité y demás ralea marxista huyó ante la aproximación del Glorioso Ejército liberador”; tot seguit, quan ha de citar “los elementos huidos más destacados”, no cal dir qui encapçala la llista: “Pedro Vallverdú”. El mateix Vallverdú, en la relació annexa sobre les persones del terme “que durante la dominación roja fueron muertas violentamente o desaparecieron y se cree fueron asesinadas”, també és assenyalat com a sospitós de participar en l'assassinat de Joan Padrell i Navarro, trobat mort a l'Arrabassada de Barcelona el setembre de 1936. Tot i que en aquest document Joan Padrell és considerat “labrador”, F. Cortiella, *Història de la Poble de Mafumet*, obra citada, pàgs. 84, diu que era sacerdot i que havia estat executat a Vilalba dels Arcs; Joan era un dels tres germans de l'excalcalde Lluís Padrell que van morir durant la guerra i que apareixen en la relació esmentada: els altres dos es deien Antoni, pagès, executat a Tarrés, i Josep, també sacerdot, mort a Barcelona.